

РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Грицай Ірина Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.11:321.7

В статье исследованы особенности исторического развития явления паритетной демократии. Проведено теоретико-правовую характеристику сущности и содержания понятий «паритетная демократия» и «гендерная демократия». Систематизированы научные подходы относительно соотношения паритетной демократии и гендерной демократии. Предложено их рассматривать как взаимосвязанные и взаимодействующие явления. Отмечено, что общей целью паритетной демократии и гендерной демократии является установление социальной справедливости.

Ключевые слова: паритетная демократия, гендерная демократия, гражданское общество, равенство прав и свобод человека и гражданина, гендерная сбалансированность.

This article explores the historical development of the phenomenon of parity democracy. It gives a theoretical and legal description of the nature and content of the concepts of «parity democracy» and «gender democracy». Scientific approaches to the relationship between parity and gender democracy are systematized. We propose to view them as interrelated and interdefinable phenomena. We emphasise that the overall objective of parity and gender democracy is the establishment of social justice.

Key words: parity democracy, gender democracy, civil society, equality of rights and freedoms of man and citizen, gender balance.

În articol sunt descrise caracteristicile dezvoltării istorice a fenomenului democrației de paritate. S-a făcut caracterizarea teoretică și legală a naturii și conținutului conceptelor «democrație de paritate» și «democrație de gen». Au fost sistematizate abordări științifice în ceea ce privește relația dintre democrație de paritate și democrația de gen. Se propune să fie considerate ca fenomen de interconectate și interdeterminare. Se remarcă faptul că obiectivul general al democrației de paritate și democrației de gen este stabilirea justiției sociale. Cuvinte cheie: democrație de paritate, democrație de gen, societate civilă, egalitatea drepturilor și libertăților omului, cetățeanului, echilibrul între femei și bărbați.

Постановка проблеми. Фундаментальною складовою процесу розбудови демократичної, правової, соціальної держави є гарантування рівності прав і свобод людини і громадянина. Досягнення фактичної рівноправності людей, а не лише правової, має стати окремим напрямом у роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цьому контексті важливо розглянути таке правове

явища, як «паритетна демократія», розкрити його співвідношення з терміном «гендерна демократія» з метою їх практично вірного застосування державними та політичними діячами, науковцями, громадськістю, представниками засобів масової інформації у сучасних умовах державотворення та правотворення.

Проблематика дослідження паритетної демократії має важливе теоретичне і практичне

значення та актуалізується кризою сучасної демократії, пошуком нових та удосконаленням існуючих шляхів її розвитку, формуванням ефективних інституцій громадянського суспільства. Принцип паритетної демократії є обов'язковим компонентом у системі принципів демократії; гендерна демократія виступає основою забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина у гендерному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З позицій філософії, соціології, історії, політології, юриспруденції, науки державного управління питання щодо сутності та змісту паритетної демократії, її співвідношення з поняттям «гендерна демократія», їх історичного становлення досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: Дж. Батлер, Ш. Берн, Т. Бендас, Дж. Бенджамін, С. Бенхабіб, М. Білінська, М. Богачевська-Хом'як, Р. Брайдотті, Т. Булавина, О. Венгер, Дж. Вікс, М. Віттінг, Дж. Волековіц, В. Гайдено, І. Грабовська, Н. Грицяк, Б. Гукс, Дж. Елштайн, Л. Ірігарей, О. Катан, М. Кімел, К. Кілмартін, Л. Кормич, Т. Краснополська, О. Кулачек, І. Лазар, О. Лазор, К. Левченко, Т. Мельник, Дж. Мітчелл, К. Мілет, Л. Наливайко, С. Наумкіна, Е. Ньютон, Н. Оніщенко, К. Пейтмен, Л. Петришина, М. Пірен, М. Реррот, О. Руднева, О. Сердюк, Л. Смоляр, І. Цікул, Р. Хоф, Н. Шведова, О. Ярош та ін. Вказаними авторами розглянуто низку гостродискусійних питань, розроблено та запропоновано багато можливих варіантів вирішення проблем у досліджуваній сфері, що потребують подальшого обґрунтування та адаптації до вітчизняних реалій та національних особливостей. Міждисциплінарний підхід у вивченні проблематики паритетної демократії сприятиме інтегруванню знань та об'єктивному і всебічному її дослідженню.

У зв'язку з перманентною трансформацією змісту терміну «паритетна демократія» єдиного підходу щодо його категоріального статусу так і не вироблено. Удосконалення концепції прав людини потребує вивчення цього явища на основі існуючих наукових досліджень з урахуванням ретроспективного становлення паритетної демократії в Україні та світі, тенденцій відносно глобального розвитку демократії, оновлення її форм.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз та узагальнення історичного розвитку паритетної демократії, розкриття її змістовної складової в умовах формування відкритої держави та громадянського суспільства, співвідношення термінів «паритетна демократія» і «гендерна демократія».

Виклад основного матеріалу. Деякі сучасні зарубіжні та вітчизняні автори відзначають про новизну ідеї щодо паритету, проте вона не є новою та має свою історію. На доктринальному рівні у європейських та інших країнах світу проблематика паритетності жінок і чоловіків, першочергово у державно-владній та політичній сферах, почала розглядатися ще у 60-х рр. XX ст., в Україні – у 90-х рр. XX ст.

Починаючи з 1988 р. концепція паритету і паритетної участі у виборах стає однією з базових на порядку денному Ради Європи: справжня демократія передбачає паритетну участь чоловіків і жінок на основі рівності у всіх інститутах політичної і державної влади, на всіх рівнях прийняття рішень [1, с. 49]. Паритет як рівність чоловіків і жінок стає певним вектором протесту, відтепер всі нарівні можуть брати участь у вирішенні політичних питань [2, с. 69]. Сама ж концепція паритетної демократії сформована у 1994 р. Департаментом з прав людини та Комітетом з питань рівності жінок і чоловіків Ради Європи.

У вересні 1995 р. в Пекіні відбулася Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок, де було прийнято «Пекінську Декларацію та Платформу дій». У процесі підготовки до конференції проведено обговорення стратегії «паритетної демократії», яка відповідала вимогам західноєвропейських жіночих організацій – досягти представленості жінок і чоловіків в органах влади 50/50. Однак, це питання на конференції не обговорювалося з причини його передчасності. Проте в рамках заходу підготовлено рекомендації державам-членам ООН: досягати рівного представництва жінок і чоловіків в органах державної влади шляхом застосування, у разі необхідності, квот [3, с. 16-17]. Нині саме введення квот сприяє підвищенню кількості жінок у публічних органах влади, розширенню їх політичних та інших можливостей.

Разом з іншими державами-членами ООН Україна підписала документи Пекінської конференції. У межах гарантування принципу паритетної демократії на початку XXI ст. Україна також долучилася до Декларації тисячоліття ООН й зобов'язалася до 2015 р. забезпечити у представницьких органах влади та серед вищих державних службовців гендерне збалансування на рівні 30/70 тієї чи іншої статі, а в органах місцевого самоврядування – 50/50.

Свій потужний розвиток ідея паритетної демократії також отримала у спеціальному документі Ради Європи у 1998 р. – Комплексний підхід до проблеми рівності між жінками і чоловіками («Gender mainstreaming» – гендерний мейнстрімінг) [4, с. 43; 5, с. 69]. Основним завданням документу стало інтенсивне інтегрування людей у державно-політичну діяльність на основі гендерної рівності.

З часом ідея про паритет зазнала значних змін. З одного боку, дискусія про паритет і його характерні приклади простежуються виключно у політичному просторі, з іншого боку, паритет означає не тільки підвищення представництва жінок при прийнятті політичних рішень, а й рівні можливості з чоловіками в соціальній, культурній та інших сферах [1, с. 49]. Більше того, сьогодні паритетна демократія розглядається не лише в ракурсі рівності прав і свобод обох статей: рівність має бути забезпечена будь-якому суб'єкту правовідносин чи групі осіб у всіх сферах функціонування суспільства.

Деякі науковці наголошують, що в українській науці утвердився термін «паритетна демократія», у зарубіжних дослідженнях – «гендерна демократія» [6; 7, с. 82]. Такий висновок видається недостатньо обґрунтованим, оскільки, як свідчить аналіз вітчизняних наукових та документальних джерел, ці терміни використовуються у відносно рівній мірі. Складність виникає у тому, що більшість вчених не розмежовують поняття «гендерна демократія» та «паритетна демократія», наповнюючи їх синонімічним значенням, інколи відбувається підміна понять. Тому є потреба у науковому переосмисленні змісту паритетної демократії та гендерної демократії, пов'язаних із ними концептів. Відсутність єдиного підходу у розумін-

ні термінології виступає однією із перешкод для ефективної взаємодії держави та громадськості.

У своїх дослідженнях щодо тлумачення гендерної демократії вітчизняні автори виробили наступний підхід. І. Грабовська під гендерною демократією пропонує розуміти систему волевиявлення жіночої та чоловічої статі у громадянському суспільстві як рівних між собою у правах і можливостях, закріплених й реально забезпечених у політико-правових принципах, діях, створенні суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів і потреб [6]. З метою уникнення повтору фактологічного матеріалу зауважимо, що аналогічне визначення поняття «паритетна демократія» міститься у Розпорядженні Київської обласної державної адміністрації «Про проект обласної Програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Київської області протягом 2007-2010 років» [8], наукових роботах М. Білинської [9, с. 15], О. Венгер [7, с. 121], Т. Краснопольської [10, с. 370] та ін. Таке тлумачення гендерної демократії у більшій мірі відповідає сучасним світовим та національним тенденціям у сфері гендеру, проте потребує певного уточнення, що викликано постійним розвитком суспільства.

Гендерна демократія – принцип, що забезпечує жінкам на рівних умовах із чоловіками право: голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними у будь-які публічно виборні органи; брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду, займати державні посади, а також здійснювати державні функції на всіх рівнях державного управління; брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського і політичного життя країни [11].

Спільна зацікавленість у результаті робить діяльність більш ефективною, а її наслідки більш прогнозованими. Баланс інтересів статей укріплює соціально-політичну стабільність, без чого неможливий подальший суспільний розвиток [12, с. 15; 13, с. 42]. Сьогодні у демократичних державах світу системно удосконалюється нормативно-правова база щодо забезпечення гендерної рівності, проте суттє-

вого доопрацювання потребує механізм реалізації у цій сфері. Проте нечисленне представництво жінок у політичній сфері та на вищих державних посадах свідчить про відсутність рівних можливостей для жінок в Україні на рівні з чоловіками. Концепція гендерної демократії конструюється з метою швидкого забезпечення рівноправного представництва жінок і чоловіків у різних сферах суспільства.

У свою чергу розгляд поняття «паритетна демократія» зобов'язує звернутися до з'ясування сутності терміну «паритет».

Паритет (від лат. *paritas* – рівність) означає принцип рівного представництва сторін; ідеальна рівність; стан відносної рівноваги сил, рівноцінності цілей, рівності прав і обов'язків; рівність взаємовідносин двох або більше сторін з яких-небудь параметрів; рівне представництво сторін під час вирішення договірних актів, конфліктів, розгляду питань, що стосується двох і більше сторін [14, с. 970; 15, с. 397; 16] тощо. Поняття «паритет» має соціально-економічне походження й спочатку використовувалося у таких словосполученнях, як «валютний паритет», «грошовий паритет», з часом його сфера застосування розширилася: «паритет купівельної спроможності», «ядерний паритет», «паритет виборчий», «парламентський паритет», «паритетна демократія» та ін.

У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях, нормативних джерелах використання поняття «паритетна демократія» є доволі розповсюдженим. Нині можна виокремити декілька підходів до розуміння цієї категорії.

Так, Т. Мельник, Л. Кобилянська тлумачать поняття «паритетна демократія» як політико-правову форму організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки і чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність у гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах [17, с. 49]. Тотожне визначення терміну також надає О. Венгер [7, с. 121]. Автори пропонують звужений зміст досліджуваного явища, акцентуючи увагу лише на гендерному аспекті у політиці та органах державної влади. Таке розуміння категорії «паритетна демократія» мало місце на початку своєї історичної появи.

Близьке за змістом формулювання досліджуваного явища надає І. Юник: паритетна демократія є формою суспільних відносин у політико-правовій сфері, за якої чоловікам і жінкам гарантується рівний статус у всіх сферах суспільного життя, зокрема в органах публічної влади [18, с. 166]. У визначенні хоч і зроблено акцент саме на гендерну рівність в органах публічної влади, проте все ж, окрім цього, наголошується на забезпеченні паритету у всіх сферах суспільного життя.

Рівність, толерантність, узгодженість інтересів перетворюються у самостійні принципи сучасної демократії, надаючи їй форми паритетної демократії [12, с. 17-18]. Ефективна реалізація ідей паритетної демократії потребує напрацювання стратегічних орієнтирів на довготривалу перспективу з метою запобігання появи та ліквідації існуючих умов для домінування одних суб'єктів за рахунок обмеження прав і свобод інших. Консолідація міжнародних, регіональних та державних організацій уможливить швидше досягнення стандартів паритетної демократії на всіх рівнях. Інтегруючий підхід є фундаментальним для подальших прогресуючих перетворень різних суспільств.

Існують й інші авторські підходи. І. Лазар розглядає паритетну демократію як форму описативної представницької демократії, в якій соціально значимі характеристики, за якими структурується суспільство, відображаються у законодавчих та виконавчих органах влади. За умови рівного та справедливого розподілу ресурсів влади та відповідальності між групами в усіх сферах суспільного життя, зокрема сфери публічної влади, паритетна демократія стає суспільно виправданою [19, с. 75, 96]. Паритетна демократія виступає гарантією та створює платформу для сучасних демократичних процесів у світі, постійного розвитку громадянського суспільства.

Суттєвий вклад у вивчення явища паритетної демократії зроблено Л. Кормич. Під визначеним терміном, авторкою запропоновано розуміти модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів. На думку вченої, паритет визначає взаємини

у різних сферах життєдіяльності суспільства: національних відносинах, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо. Серед низки інших важливим аспектом паритетної демократії Л. Кормич визначає гендерну рівність у всіх сферах життєдіяльності [12, с. 12-13]. Таким чином, в аспекті моделі паритетної демократії науковцем наголошено, по-перше, на необхідності гарантування прав та свобод всіх учасників демократичного процесу; по-друге, не обмежуються сфери реалізації рівності прав і свобод людини; по-третє, гендерна рівновага у всіх напрямках функціонування держави та суспільства розглядається як важливий, проте не єдиний аспект паритетної демократії, що унеможливорює змістовну рівнозначність категорій «паритетна демократія» та «гендерна демократія».

Також, на думку Л. Кормич, паритет у сучасній демократії проявляється через застосування таких інструментів, як вето, імпічмент, експертиза на відповідність Конституції тощо [12, с. 17-18]. Важливим доповненням до вказаних форм має стати розробка та постійне вдосконалення демократичної системи контролю (державний та громадський контроль), яка б відповідала сучасним українським реаліям та суспільним потребам.

Більш ретельно проблему співвідношення понять «гендерна демократія» та «паритетна демократія» розглядали, зокрема, О. Венгер й Т. Краснопольська.

О. Венгер висловлює думку, що поняття «паритетна демократія» є вужчим поняттям ніж «гендерна демократія». Паритетна демократія базується на пропорційному (в ідеалі – паритетному, тобто 50/50) представництві жінок та чоловіків у всіх гілках як законодавчої, так і виконавчої влади. Гендерний аспект цінності історичного творення та функціонування демократії в Україні в тому, що вона – неодмінна передумова творення громадянського суспільства й демократичної держави, важливий чинник формування соціальних відносин на основі паритетності [7, с. 82]. Вважаємо, що такий висновок не є методологічно вірним, оскільки відбувається підміна понять. Пропорційне представництво жінок та чоловіків у всіх гілках влади, як наголошує автор-

ка, насправді є базовим елементом паритетної демократії, проте у конкретному випадку мова йде про рівне представництво обох статей в органах влади, яке можна назвати «парламентський паритет», «урядовий паритет» та інше, що не є тотожними поняттями з терміном «паритетна демократія».

Полярну позицію щодо наведеної вище думки висловлює Т. Краснопольська: поняття «паритетна демократія» значно ширше і на сучасному етапі включає такі складові, як: гендерна рівність, етнонаціональний паритет, національна толерантність і соціальне партнерство держави та громадянського суспільства [10, с. 370]. Виходячи зі змісту поняття «паритетна демократія», авторка пропонує виокремити декілька її параметрів, що стосуються гендерної складової, а саме: рівні права та рівні можливості для участі у суспільному житті та політиці всіх громадян, незалежно від статі; рівне представництво жінок та чоловіків на виборчих та призначуваних посадах; паритетна участь жінок у законодавчому процесі (гендерний баланс в парламенті) [20, с. 224]. Для практичної реалізації наведеного обов'язковою є консолідація суспільства. Гендерний баланс виступає передумовою загального збалансування інтересів громадськості та держави.

Отже, розвиток паритетної демократії та гендерної демократії є взаємозалежними та взаємодоповнюючими процесами. Фундаментом подальшого суспільного прогресу виступає рівноправність всіх його членів. Для демократичної держави є неприпустимо відсторонення населення повністю або частково від прийняття важливих державно-суспільних рішень.

Практично у всіх запропонованих формулюваннях до термінів «паритетна демократія» та «гендерна демократія» загальним є виокремлення положення щодо рівності у політичній сфері суспільства як прав людини і громадянина у цілому, так і в гендерному контексті зокрема. Потрібно підтримати такий підхід, оскільки як 20 років тому, так і сьогодні найбільше порушень спостерігається саме у вказаній сфері. Підтвердженням цього є, у тому числі, щорічне дослідження у сфері

гендерного розриву у світі – Індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index), відповідно до якого найгірші позиції у гендерній рівності Україна займає у сфері гарантування політичних прав.

Узагальнюючі проведенний аналіз, слід зазначити наступне.

1. Паритетна демократія та гендерна демократія – обов'язкові елементи формування демократичної держави, основою якої є забезпечення політичних, соціальних, економічних, культурних прав і свобод людини і громадянина. Гендерна демократія передбачає забезпечення вказаного на підставі відсутності дискримінації за статтю та створення умов для розвитку гендерного збалансування у всіх сферах суспільства, паритетна демократія – включає низку інших параметрів: відсутність дискримінації за статтю, політичними, релігійними переконаннями, расовою приналежністю та багато інших показників, тобто є більш змістовно широкою категорією. Метою паритетної демократії та гендерної демократії є встановлення соціальної справедливості. Уникнення дискримінації/подвійної дискримінації зумовлює пронизувати кожную складову паритетної демократії основоположними засадами гендерної демократії, оскільки будь-яка соціальна група, яка може піддаватися обмеженням зі сторони суспільства чи органів влади, поділяється, як правило, на чоловіків і жінок й також має обов'язково дотримуватися гендерного балансу у своєму середовищі. З урахуванням обґрунтованих і проаналізованих теоретико-методологічних підходів до визначення термінів «гендерна демократія» та «паритетна демократія», їх доцільно розглядати як взаємопов'язані та взаємодетерміновані явища.

2. Поняття «паритетна демократія» та «гендерна демократія» змістовно значно розширилися у процесі їх ретроспективи та з урахуванням динамічного розвитку суспільних відносин. Термін «гендерна демократія» слід розуміти як систему нормативно-впорядкованих та передбачених політико-правовими принципами прав, свобод та обов'язків жінок і чоловіків, забезпечення можливості їх рівноправної реалізації та дотримання у всіх сферах

державно-громадської діяльності з урахуванням гендерних інтересів і потреб за допомогою відповідного правового механізму реалізації. Паритетна демократія – система нормативно-впорядкованих та передбачених політико-правовими принципами прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, забезпечення можливості їх рівноправного здійснення та дотримання у всіх сферах державно-громадської діяльності за допомогою відповідного механізму реалізації.

3. Різноманітні механізми забезпечення паритетної демократії потребують свого постійного удосконалення для досягнення балансу інтересів і потреб. Сьогодні важливу роль для розвитку паритетної демократії відіграє контроль – державний та громадський. Останній є особливим проявом демократичного функціонування держави на сучасному етапі та здійснюється у різних формах – громадські експертизи, громадський моніторинг, публічні слухання, громадські протести тощо. Європейський вектор розвитку України вимагає системного контролю за діяльністю органів публічної влади інститутами громадянського суспільства у напрямі створення умов для реального забезпечення гендерного балансу та рівності прав і свобод людини і громадянина у цілому. Модель паритетної демократії – доктринально умотивована потреба сучасних держави та суспільства, зумовлена відсутністю рівної представленості громадян у різних сферах суспільного життя, першочергово у політичній сфері.

Література:

1. Жукова О. И. Закон о паритете в политике Франции: дебаты и перспективы / О. И. Жукова // Вестник РУДН. Серия : Политология. – 2011. – № 3. – С. 48-54.
2. Woodward A. E. Vers l'équilibre entre les hommes et les femmes / A. E. Woodward // Conseil de de l'Europe. Comité directeur pour l'égalité entre les femmes et les hommes. – Strasbourg : Ed. Conseil de l'Europe, 2002. – С. 67-70.
3. Айвазова С. Г. Российские выборы: гендерное прочтение / С. Г. Айвазова. – М. : Консорциум женских неправительств. объединений, 2008. – 177 с.

4. Sineau M. Genderware – the Council of Europe and the participation of women in political life / M. Sineau. – Strasbourg : Council of Europe Publ., 2003. – 92 p.
5. Ryckmas H. Population et développement: égalité de genre et droits de femmes / H. Ryckmas, M. Pascale // Mondes de développement : De Boeck université. – 2008/2. – № 142. – P. 67-82.
6. Грабовська І. Джерельні підвалини дослідження паритетної (гендерної) демократії: український і світовий контекст [Електронний ресурс] / І. Грабовська // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2007. – № 11. – Режим доступу: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-11/Hrabovs%92ka.html>
7. Венгер О. М. Становлення та особливості функціонування гендерної демократії в сучасному українському суспільстві: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Венгер Ольга Миколаївна. – Запоріжжя, 2009. – 198 с.
8. Про проект обласної Програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Київської області протягом 2007-2010 років [Електронний ресурс] : Розпорядження Київської обласної державної адміністрації від 24 лютого 2007 р. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM031835.html
9. Гендерна політика в системі державного управління : підручник / За заг. ред. М. М. Білінської. – Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. – 132 с.
10. Краснопольська Т. Співвідношення понять «паритетна демократія» та «гендерна демократія» / Т. Краснопольська // Гілея. – 2015. – Вип. 98. – С. 368-371.
11. Словник гендерних термінів присвячений основній термінології в галузі гендеру та фемінізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-demokratiya.html>
12. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. – 2011. – Вип. 42. – С. 12-20.
13. Малінін В. В. Механізми формування соціокультурної ідентичності в умовах паритетної демократії / В. В. Малінін // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 47. – С. 42-48.
14. Энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1988. – 1600 с.
15. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / За заг. ред. Л. Р. Наливайко. – К. : Хай-Тек Пресс, 2016. – 628 с.
16. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
17. Мельник Т.М. 50/50: Сучасне гендерне мислення : словник / Т. М. Мельник, Л. С. Кобилянська. – К. : К.І.С., 2005. – 280 с.
18. Юник І. Г. Сучасні підходи щодо реалізації паритетної демократії в органах публічної влади зарубіжних країн / І. Г. Юник // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 36. – С. 166-173.
19. Лазар І. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи : Словник-довідник / І. Лазар. – 2-ге вид., допов. – Львів : Ліга-Прес, 2006. – 178 с.
20. Краснопольська Т. М. Гендерна рівність в політичній сфері як складова паритетної демократії / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 47. – С. 223-232.